

ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ: รูปแบบการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย

Indigenous Knowledge in Northern Local Weaving: Pattern of Learning and Transferring of Local Wisdom Teachers

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์¹ และสุภาพ ฉัตรภรณ์²
Kanjana Keatmaneerat¹ and Suparp Chatrathorn²

ABSTRACT

This research investigated indigenous knowledge in northern local weaving within the contexts of social, cultural, and environmental dimensions. Three main objectives were: 1) to analyze at community level, the weaving group of local wisdom teacher in rural communities in Thailand's upper north; 2) to analyze the factors and conditions contributing to learning and transferring of local wisdom teachers at family level; and 3) to synthesize a pattern of learning and transferring of local wisdom teachers.

Qualitative research design was employed for this study, with the multi-case study. The sample consisted of 4 communities from 8 provinces in the upper north namely *Chiangmai, Lumphun, Phrae*, and *Nan*. The subjects were selected from weaving women groups and local wisdom teachers at community level and at the family level, respectively. The methodology included 3 steps: 1) at community level, data were collected by participatory rural appraisal (PRA), survey and oral history, using multidisciplinary team; 2) at family level, in-depth interview and observation were used; and 3) at combined levels, data were triangulated.

From the contextual analysis, it was found that: 1) in the past, local weaving acted partly as the process of socialization for woman to prepare for a status change by marriage. At present, status change is obtained by occupational leadership in weaving; 2) formerly, the pattern of rural life was dominated by women weaving

1 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50200

Faculty of Education, Chiang Mai University, Chiang Mai 50200, Thailand.

2 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900

Faculty of Education, Kasetsart University, Bangkok 10900, Thailand.

at home and working in the farm. Now, the pattern has changed to some extent with men taking more part in weaving at home; and 3) in extended families, the system of functional relationship is maintained more evidently than in nuclear families.

The pattern of indigenous knowledge learning and transferring of local wisdom teachers could be identified in 4 stages. Beginning with a stage of childhood and adolescence, learning is the part of preparation for marriage and basic occupational skills. At a stage of an early adulthood, learning is a process of skill development by self-directed learning. At a stage of middle adulthood, knowledge transfer is extended to peer group for the bond of occupation network. Finally, at a stage of late adulthood, knowledge transfer is extended to the next generations in schools. Perceived social status and role were the mutual factors contributing to the degree of learning and transferring of indigenous knowledge in local weaving.

Based on the finding, the researcher proposed a model of participatory action research for local-based curriculum development through formal education system.

Key words: indigenous knowledge, local weaving, local wisdom, knowledge transfer

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์ชุมชนที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทยภาคเหนือตอนบนในมิติสังคม มิติวัฒนธรรม และมิติสิ่งแวดล้อม 2) วิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยภาคเหนือตอนบน ระดับครอบครัว และ 3) สังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยภาคเหนือตอนบนในระดับชุมชน และระดับครอบครัว

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ลักษณะกรณีศึกษาหลายพื้นที่ (multi-case study) เก็บข้อมูลจาก 4 ชุมชน ภาคเหนือตอนบน ได้แก่ ชุมชนในจังหวัด เชียงใหม่ ลำพูนแพร่และน่าน โดยเก็บข้อมูลในระดับชุมชน และระดับครอบครัว ระดับชุมชนเก็บข้อมูลจากกลุ่มสตรีที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมือง ระดับครอบครัวเก็บข้อมูลจากครอบครัวของครูภูมิปัญญาไทย ดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ 1) ระดับชุมชนใช้เทคนิค PRA ประกอบด้วย การสำรวจการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน โดยผู้วิจัยและผู้ช่วย

วิจัยต่างสาขาร่วมกันเก็บข้อมูล 2) ระดับครอบครัวใช้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกประกอบการสังเกต และ 3) สังเคราะห์ข้อมูลโดยผสมผสานข้อมูลด้วยเทคนิคต่างระดับ (combined-level triangulation)

การวิเคราะห์บริบททางวัฒนธรรม พบว่า ในอดีตการทอผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาของผู้หญิงเพื่อเปลี่ยนสถานภาพโดยการแต่งงาน ปัจจุบันผู้หญิงเปลี่ยนสถานภาพเป็นผู้นำอาชีพทอผ้าในชุมชนแบบแผนชีวิตในอดีตผู้หญิงทอผ้าอยู่บ้าน ผู้ชายทำการเกษตรนอกบ้าน ปัจจุบันผู้ชายช่วยงานทอผ้าในครอบครัวมากขึ้น และพบว่า โครงสร้างครอบครัวขยายรักษาระบบความสัมพันธ์ตามบทบาทหน้าที่ไว้ได้มากกว่าครอบครัวเดี่ยว

รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย แบ่งเป็น 4 ระยะตามวงจรชีวิต คือ ระยะที่ 1 วัยเด็กและวัยรุ่น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อเตรียมพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ ระยะที่ 2 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ระยะที่ 3 วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อพันธมิตรทางอาชีพ และระยะที่ 4 วัยผู้ใหญ่ตอน

ปลาย เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อทางเลือกอาชีพและสานต่ออาชีพในชุมชน ปัจจัยร่วมที่เป็นสาเหตุหลักในการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ คือ สถานภาพและจิตสำนึกในบทบาท หน้าที่ ที่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขตามบรรทัดฐานของสังคม

ผู้วิจัยได้เสนอแนะ รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research model) เพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การเรียนการสอนงานอาชีพในโรงเรียน เพื่อสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง

บทนำ

การพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ผลักดันให้ประเทศต่างๆดำเนินนโยบายเปิดเสรี ขยายการลงทุนและการตลาดอย่างไม่มีขอบเขต เกิดการแข่งขันแสวงหากำไรมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อสังคมไทย จนเกิดกระแสการเรียกร้องของสังคมไทย ในการใช้ประโยชน์จากมรดกทางภูมิปัญญาของคนไทย เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศ (วิทยากร, 2542) ปัญหาที่สำคัญ คือ *ขาดการสืบทอดทางภูมิปัญญาของคนไทย* ซึ่งปัญหาดังกล่าว มีสาเหตุที่เกี่ยวข้องกัน 3 ด้าน คือ

1. **ด้านการจัดการเรียนการสอน** ครูเป็นบุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่ให้การศึกษา จากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2544: 20-23) พบว่า ครูส่วนใหญ่อยู่ในสังกัด สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติมากที่สุด ร้อยละ 60.2 ซึ่งวิบูลย์ (2545: 19) ปรากฏชาวบ้านได้ระบุถึงสาเหตุของการขาดการสืบทอดทางภูมิปัญญาโดยมีครูเป็นผู้สืบทอดว่า ครูในระบบโรงเรียนไม่เคย *เรียนรู้* ในชุมชนของตนเองเกี่ยวกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีคิดของคนในชุมชน ในแง่ของการมีส่วนร่วมโรงเรียนอาศัย *แรงงาน* จากคนในมากกว่าให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน *ความคิด* ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สำลี และ คณะ (2544) พบว่า การใช้หลักสูตรงานอาชีพที่นักเรียน

ได้เรียนนั้น ไม่สามารถนำไปใช้ได้จริง เนื่องจากการจัดการเรียนการสอน มีความต่างอย่างสิ้นเชิงกับกระบวนการเรียนรู้ตามวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น สิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้ คือ วิธีการผลิตชิ้นงานเพื่อให้ได้มาซึ่งชิ้นวัตถุ แต่กระบวนการสอนไม่ได้ให้ความสำคัญต่อ *กระบวนการสร้างงาน* ซึ่งเป็นรากฐานทางอาชีพของคนในชุมชน และเนื้อหาการสอนเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยเดิมมีประมาณร้อยละ 80-90 ปัจจุบันเหลือเพียงร้อยละ 5-10 การเรียนการสอนดังกล่าวไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย ขาดความสมดุลด้านภูมิปัญญา (รุ่ง, 2541: 211)

2. **ด้านการประกอบอาชีพ** เพียว (2543) พบว่า เอกอัครราชทูตไทยที่ปรากฏบนผ้าทอจะหมดไปทีละน้อย และอาจสูญหายไปในที่สุด ด้วยเหตุผลความเจริญทางเทคโนโลยี ความผันแปรทางเศรษฐกิจและผู้บริโภคมีความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองน้อย จึงเป็นตัวเร่งให้เกิดความเสื่อมสลายของผ้าทอไทย ซึ่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปฐมนิคมานนท์ (2535: 273) พบว่า ช่างทอไปประกอบอาชีพอื่น ที่ให้ผลตอบแทนที่ดีกว่า จึงเป็นสาเหตุขาดการสืบทอดทางภูมิปัญญาไทย

3. **ด้านการศึกษาวิจัย** บริบทของการทำวิจัยในสังคมไทย เกี่ยวกับการค้นหาความจริงทำความเข้าใจกับฐานทรัพยากรด้านภูมิปัญญาของไทย มีน้อย (ยศ, 2542) ประกอบกับองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของคนไทย ถูกทอดทิ้งไม่ได้รับความสนใจมานาน และไม่มีผู้ใดศึกษาให้รู้ถึงต้นเหตุหรือรากเหง้าของภูมิปัญญาไทย จนเป็นเหตุให้องค์ความรู้บางอย่างได้สูญหายไป (तिकฤทธิ, 2537)

การสืบทอดทางภูมิปัญญาไทย โดยผ่านกระบวนการวิจัย เป็นการค้นหาคำตอบให้กับการศึกษาไทยเกี่ยวกับกลไกการสืบทอดองค์ความรู้ซึ่งสัมพันธ์กับอาชีพ และความเป็นอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนชนบท อีกทั้งเป็นการสะท้อนทิศทางการพัฒนาด้านอาชีพ ที่มีรากฐานทรัพยากรจากภูมิปัญญาของคนไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. วิเคราะห์ชุมชนที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทยในภาคเหนือตอนบน ในมิติสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
2. วิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยในภาคเหนือตอนบน ระดับครอบครัว
3. สังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ ปัจจัยร่วมและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยในภาคเหนือตอนบนทั้งใน ระดับชุมชนและระดับครอบครัว

คำถามในการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งค้นหาคำตอบในประเด็นคำถามหลัก คือ ครูภูมิปัญญาไทยมีรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองอย่างไร ในมิติสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม และมีคำถามย่อย คือ

1. ในระดับชุมชน ชุมชนที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองมีโครงสร้างเป็นอย่างไร ในมิติสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
2. ในระดับครอบครัว มีปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทย
3. รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทยเป็นอย่างไร เมื่อพิจารณาจากปัจจัยร่วมทั้งในระดับชุมชน และระดับครอบครัว

ประโยชน์ที่ได้รับ

การวิจัยทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับ ระบบสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง ที่มีรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้มาจากรากฐานทรัพยากรทางความคิดของคนไทย ซึ่งครู

และผู้เกี่ยวข้องด้านการศึกษา สามารถนำวิธีการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ ไปปรับใช้ในการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น

นิยามศัพท์

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเบื้องต้นมีนิยามศัพท์เฉพาะ ดังนี้

ครูภูมิปัญญาไทย (local wisdom teachers) หมายถึง ผู้นำทางความคิด ที่มีความรู้ความชำนาญด้านการทอผ้าพื้นเมือง สร้างสรรค์ และอนุรักษ์องค์ความรู้เกี่ยวกับลวดลาย กรรมวิธีการผลิตพร้อมทั้งพัฒนา ลวดลาย สีสันผ้าทอให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี ในการสืบทอดอาชีพทอผ้าพื้นเมืองจากบรรพบุรุษที่อยู่ในครอบครัว หรือชุมชน จนได้รับการยกย่อง และยอมรับจากคนในชุมชน ให้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชาวบ้าน ในระบบการศึกษา หรือนอกระบบการศึกษา หรือการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อสร้างอาชีพการทอผ้าพื้นเมืองแก่ชาวชนบทให้คงอยู่ และให้ชนรุ่นหลังได้เรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสติปัญญา อารมณ์ สภาพร่างกายกับสภาพแวดล้อม ซึ่งแสดงออกทางความคิด การกระทำ ความรู้สึก และประสบการณ์ของมนุษย์

การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ และค่านิยมรวมทั้งภาคทฤษฎีหรือปฏิบัติ แบบจงใจหรือไม่จงใจ โดยการบอกเล่าหรือทำให้ดู การดูจากตัวอย่างของจริง การให้ฝึกปฏิบัติโดยใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ มุ่งหวังให้ผู้เรียนรับความรู้มีขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ คือ ขึ้นเตรียมการ ขึ้นดำเนินการ และขึ้นประเมินผล

ผ้าทอพื้นเมือง หมายถึง ผ้าที่ได้จากการนำเส้นใยจากธรรมชาติ หรือใยสังเคราะห์มาทอเป็นผืน ดำเนินการทอระดับอุตสาหกรรมในครัวเรือน โดยใช้เทคนิคการทอเฉพาะแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้เกิด

ลวดลาย และเป็นเอกลักษณ์ที่มีชื่อเสียงประจำจังหวัด

ชุมชน หมายถึง กลุ่มสตรีที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ในการประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมือง สมาชิกของกลุ่มในชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และการจัดการอาชีพทอผ้าพื้นเมือง

ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องโดยความเป็นเครือญาติ มีความผูกพันโดยสายโลหิตที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน คือ พ่อ แม่ ลูก รวมทั้งป้า ยาย และหลาน และความผูกพันเชิงเครือญาติที่ไม่ได้อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ซึ่งอาจมีความสัมพันธ์เชิงพันธะที่ผู้ใหญ่อำนาจหน้าที่ และรับผิดชอบในการเลี้ยงดู ในฐานะที่ไม่ใช่ลูกหลานทางชีวของตน

การตรวจเอกสาร

ภูมิปัญญาไทย: กลไกแห่งการพัฒนามนุษย์

ในอดีตการให้การศึกษาอยู่ในรูปแบบของการจัดการทางวัฒนธรรม ปัจจุบันการศึกษาในระบบโรงเรียนแยกตัวออกจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทำให้วิชาความรู้ของชุมชนถูกจัดอยู่นอกกระบวนการจัดการทุนบำรุง และ พัฒนาให้ทันสมัย (เสนห์, 2541: 196-198) และ ประเวศ (2538: 11) แบ่งความรู้เป็น 2 กระแส คือ กระแสวิทยาศาสตร์ และกระแสวัฒนธรรม ความรู้กระแสวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่อยู่ในหนังสือ มีการทดลองก่อนนำมาใช้ เป็นความรู้จำเพาะและแยกส่วน ส่วนความรู้กระแสวัฒนธรรม เป็นความรู้จากคนเฒ่าคนแก่ หรืออยู่ในการปฏิบัติของกลุ่มชน เป็นความรู้ที่มีคุณค่ามหาศาลที่มนุษยชาติสะสมมา ในหลายพื้นที่ที่มีความจำเพาะแตกต่างกัน เป็นความรู้ที่ติดแผ่นดิน ในการพัฒนามนุษย์ต้องใช้ความรู้ทั้งทางวิทยาศาสตร์ และความรู้ทางวัฒนธรรม ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ กำหนดนโยบายส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาของไทยควบคู่ไปกับ

ความรู้ที่เป็นสากล โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542: 2) ได้คัดเลือกผู้ทรงภูมิปัญญา ย่อยให้เป็น *ครูภูมิปัญญาไทย* เพื่อถ่ายทอดความรู้เรื่องภูมิปัญญาไทยในระบบการศึกษา

นิเวศวิทยาของมนุษย์: องค์ความรู้จากครอบครัวสู่ชุมชน

องค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบนิเวศ ที่เชื่อมโยงกับมิติสังคมกับสิ่งมีชีวิตที่อยู่ร่วมกันมีความสัมพันธ์ 2 ระดับ คือ 1) *ระดับจุลภาค* คือ ระบบครอบครัว และสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว (micro environment) เป็นกลุ่มของสิ่งมีชีวิตที่มีปฏิสัมพันธ์กันกับสิ่งอื่น (สุภาพ, 2545: 9) ซึ่ง Kichter (1987) พบว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์ 4 ลักษณะ คือ การแข่งขัน (competition) การขัดแย้ง (conflict) การพึ่งพาอาศัยกัน (symbiosis) และ การร่วมมือ (cooperation) ทั้งนี้ ภายในครอบครัวมีความสัมพันธ์ลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างนิเวศวิทยากับองค์ความรู้ จากวิถีชีวิตตามกลไกของผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลาย (อจฺจรา, 2542) 2) *ระดับมหภาค* เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมที่กว้างออกไปจากครอบครัว (macro environment) คือ ระบบสังคม และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มีการแลกเปลี่ยนติดต่อกัน เพื่อสนองความต้องการของบุคคล และครอบครัว (สุภาพ, 2545: 10) ระบบสังคมของชุมชน คือ การรวมกลุ่มผู้ผลิตผ้าฝ้ายทอมือ สะท้อนให้เห็นนิเวศวิทยาของมนุษย์กับภูมิปัญญาของคนไทยที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับความต้องการของชีวิต แสดงถึงจิตสำนึกในการรู้คุณค่าของทรัพยากร และความรู้รอบรู้ในการจัดการอาชีพผลิต และสังคมชาวบ้านที่พึ่งพากันได้อย่างลงตัว

การเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน: การสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญา

การสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นผลมาจากการเรียนรู้และการ

ถ่ายทอดความรู้ของมนุษย์ ซึ่งปฐม (2535) พบว่ารูปแบบการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ มี 4 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพหมู่บ้าน 2) รูปแบบการสืบทอดความรู้ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว 3) รูปแบบฝึกหัดจากผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง และ 4) รูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง จากองค์ความรู้ที่ประมวลนี้ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานการวิจัย ในระดับครอบครัว และชุมชน (Figure 1)

วิธีการวิจัย

กระบวนการวิจัย

การวิจัย ดำเนินการ 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ระดับชุมชน เป็นการศึกษาแนวกว้าง เพื่อวิเคราะห์ชุมชนที่ประกอบอาชีพทอดผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทย ในมิติสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยใช้เทคนิค participatory rural appraisal (PRA) ประกอบด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน (oral history) และการสำรวจ (survey) ดำเนินการโดยผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยที่มีความรู้ต่างสาขากัน (multidisciplinary team)

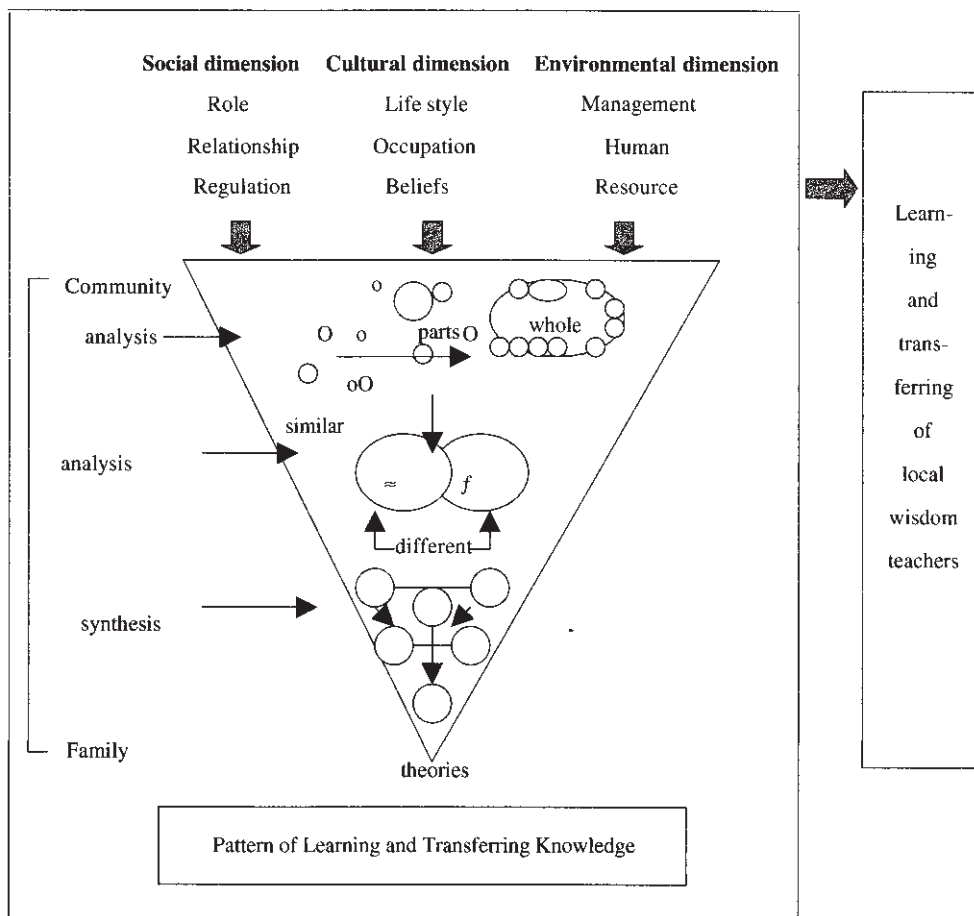

Figure 1 Research Conceptual Framework.

Source: Modified from ผ่องพรรณ, นิตยา และ Trebil, 2537: 1 และ Clarke, 1997: 61

2. ระดับครอบครัว เป็นการศึกษาในแนวคิดเพื่อวิเคราะห์ครอบครัวของครูภูมิปัญญาไทย โดยรวบรวมปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย

3. ระดับผสมผสาน โดยผสานด้วยเทคนิคต่างระดับ (combined-level triangulation) ดำเนินการสังเคราะห์ในระดับชุมชนและครอบครัว

วิธีเก็บข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการดังนี้

1. ระดับชุมชน ข้อมูลทุติยภูมิ เก็บจากงานศิลปเกี่ยวกับผ้าทอ ที่เป็นเอกลักษณ์แต่ละชุมชน อุปกรณ์ทอผ้ารายงานการประชุม และเอกสารเผยแพร่ต่างๆ ข้อมูลปฐมภูมิ จากการสัมภาษณ์สตรีในกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง ผู้อาวุโสหรือผู้รู้ในชุมชน โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง

2. ระดับครอบครัว ข้อมูลทุติยภูมิ เก็บจากประวัติชีวิตของครูภูมิปัญญาไทย และเอกสารเผยแพร่ต่างๆ ข้อมูลปฐมภูมิ จากการสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญาไทย สมาชิกในครอบครัว และเครือญาติ โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง สัมภาษณ์แบบเจาะลึกประกอบการจดบันทึก และสังเกตในบริบทของการดำเนินกิจกรรมในครอบครัว

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย เลือกกลุ่มตัวอย่างตามวิธีการดังนี้

1. ระดับชุมชน

1.1 เลือกชุมชนที่มีกลุ่มสตรีที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) จำนวน 4 ชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่ และน่าน

1.2 สตรีในกลุ่มทอผ้าที่อยู่ใน 4 ชุมชน เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบง่าย จำนวน 36 คน

1.3 ผู้อาวุโสหรือผู้รู้ (key informants) เลือกแบบ snowball sampling ใน 4 ชุมชน จำนวน 10 คน

2. ระดับครอบครัว

2.1 ครูภูมิปัญญาไทย ที่อยู่ในชุมชนเดียวกับ

กลุ่มสตรีที่ประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมือง เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบ expert choice ประกอบกับหลักเกณฑ์ที่ปรับจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ จำนวนครูภูมิปัญญาไทย 4 คน

1.2 สมาชิกในครอบครัวของครูภูมิปัญญาไทย เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 4 คน

1.3 เครือญาติของครูภูมิปัญญาไทย เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 4 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการ 2 ขั้นตอนดังนี้

1. การวิเคราะห์แต่ละกรณีศึกษา (single-case analysis) ดำเนินการวิเคราะห์กลุ่มคำ เหตุการณ์ วิเคราะห์เชิงโครงสร้าง และสร้างบทสรุป

2. การวิเคราะห์ข้ามกรณี (cross-case analysis) เพื่อนำไปสู่ข้อค้นพบด้วยวิธีผสมผสาน (mixed strategies) ระหว่างบทสรุปที่ได้จากแต่ละชุมชน (case-oriented) กับตัวแปรที่เกี่ยวข้องของแต่ละชุมชน (variable-oriented) โดยพิจารณาตัวแปรที่เกี่ยวข้องและจับคู่แต่ละชุมชนตามสภาพภูมิศาสตร์ เพื่อพิจารณาเปรียบเทียบแบบแผนที่เหมือนกันและต่างกัน ตามสาเหตุและผลเชิงตรรกะ (logic) สรุปภาพรวมรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย

ผลการวิจัยและอภิปราย

สรุปข้อค้นพบจากการวิจัย ดังนี้

บริบทชุมชน ในมิติสังคม จุดเริ่มต้นการทอผ้าพื้นเมืองใน 4 ชุมชนภาคเหนือ ไม่มีหลักฐานระบุชัดเจนมีเพียงคำบอกเล่าของผู้อาวุโสที่สอดคล้องกันว่า “เกิดมาก็เห็น แม่ ย่า ยาย ทอผ้ากันอยู่แล้ว จึงสืบต่อกันมา” ผ้าทอฮ่อมสีธรรมชาติบ้านตาลสืบทอดจาก ชาว ลัวะ ผ้าฝ้ายทอมือบ้านร่องช้างสืบทอดมาจาก ชาวไทย อดผ้าตีนจกบ้านนาแมนสืบทอดมาจากชาวไทวน และ ผ้าทอลายน้ำไหลบ้านทุ่งสุนสืบทอดมาจาก ชาวไทลื้อ แต่ละชุมชนมีการรวมกลุ่มสตรีประกอบอาชีพทอผ้า

รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้การ
ทอดผ้าพื้นเมืองของครุภูมิปัญญาไทยจากการสังเคราะห์
ในระดับครอบครัวและชุมชนพบว่า รูปแบบการ
เรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้การทอดผ้าพื้นเมืองของ
ครุภูมิปัญญาไทย แบ่งเป็น 4 ระยะตามวงจรวิถีชีวิต
คือ ระยะที่ 1 วัยเด็กและวัยรุ่น เป็นรูปแบบการเรียนรู้
เพื่อเตรียมพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ
ระยะที่ 2 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้
เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ระยะที่ 3 วัยผู้ใหญ่

ตอนกลาง เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อพันธมิตรทางอาชีพ และระยะที่ 4 วัยผู้ใหญ่ตอนปลาย เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อทางเลือกและสานต่ออาชีพในชุมชน และพบว่า ปัจจัยร่วมที่เป็นสาเหตุหลักในการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย คือ สถานภาพและจิตสำนึกในบทบาทหน้าที่ ที่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขตามบรรทัดฐานของสังคมในชุมชน (Figure 2)

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่อบรมบ่มเพาะครู

ภูมิปัญญาไทยได้เรียนรู้การทอผ้าพื้นเมือง ความรู้ที่ได้รับจึงเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง โดยประสบการณ์ตรง (tacit knowledge) ที่มีความสัมพันธ์กับอาชีพทอผ้าพื้นเมือง ซึ่งรายได้ที่ได้รับจากการทอผ้าพื้นเมืองและการยอมรับจากคนในชุมชนเป็นแรงจูงใจให้ครูภูมิปัญญาไทยพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่องด้วยจิตสำนึกในคุณค่าการเรียนรู้ในอดีตจากการเป็นผู้รับความรู้ แปรเปลี่ยนไปเป็นผู้ให้ความรู้ ด้วยการส่งผ่านประสบการณ์ความรู้ที่ได้รับ กลั่นกรองอย่างพิถีพิถัน (explicit knowledge) แล้วถ่ายทอด (transfer) ความรู้ให้กับพันธมิตรทางอาชีพและเยาวชนในระบบโรงเรียน ได้เรียนรู้สิ่งที่มีค่าจากภูมิปัญญาของคนไทยที่แฝงอยู่ในอาชีพทอผ้า ซึ่งมี

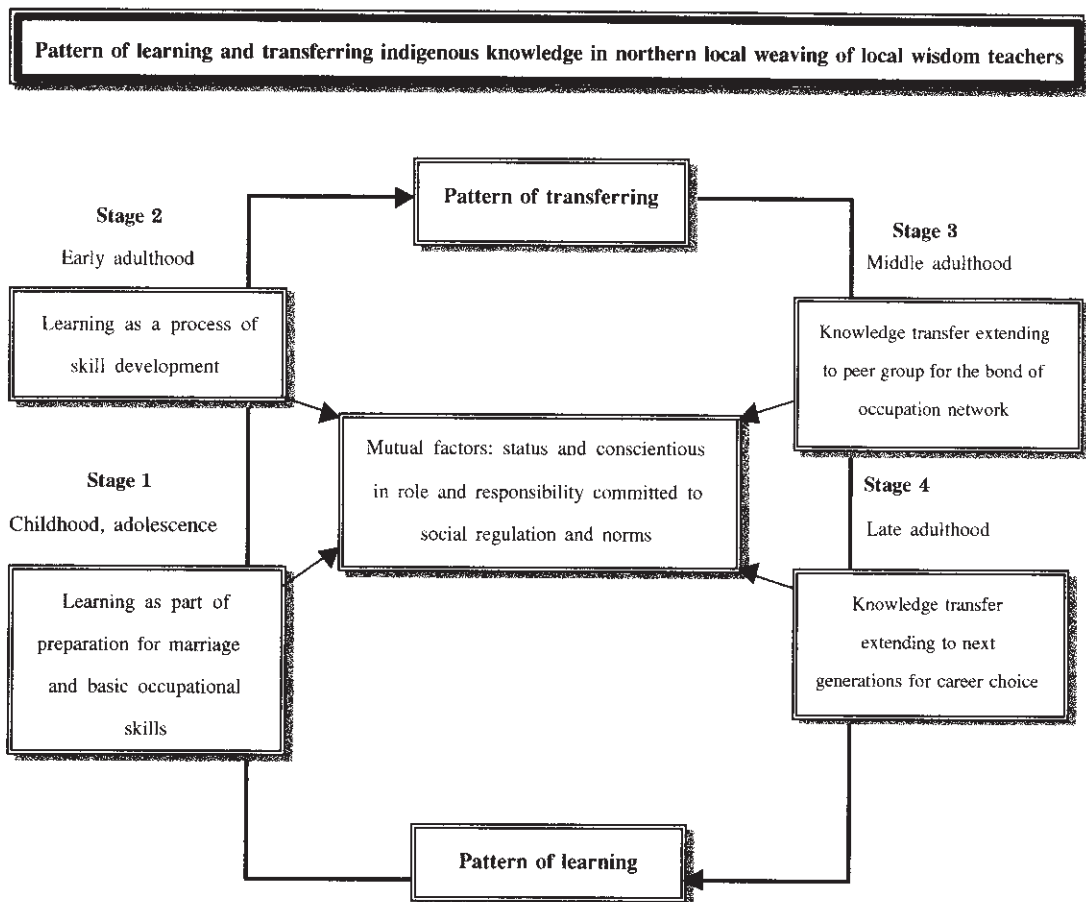

Figure 2 Pattern of learning and transferring indigenous knowledge in northern local weaving of local wisdom teachers.

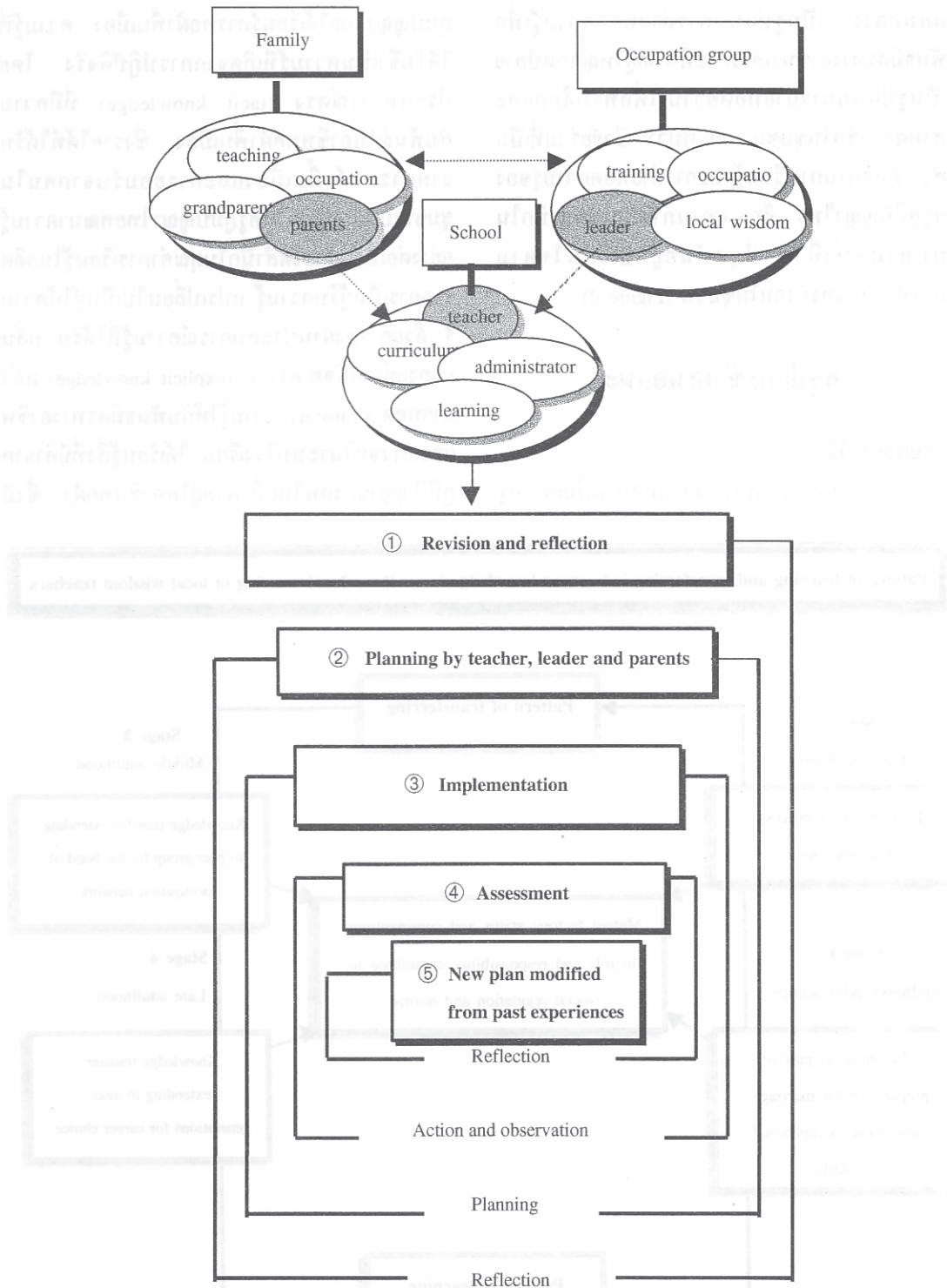

Figure 3 Participatory approach to local-based curriculum for learning and transferring of indigenous knowledge in northern local weaving.

Source: Modified from Murphy, 1986: 227

ความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และความอยู่รอดของครอบครัวในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยครูภูมิปัญญาไทยมุ่งหวังให้มี **การสืบทอดภูมิปัญญา** ที่ได้สั่งสมและพัฒนามาแล้วจากบรรพบุรุษหลายชั่วคน

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการพัฒนาการเรียนการสอนงานอาชีพที่สืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นเมือง ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งที่สานต่ออาชีพท้องถิ่นเมือง โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) เป็นเครื่องมือ เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่าง ครอบครัว กลุ่มอาชีพ และครู ตามระบบการศึกษาในโรงเรียนโดยผ่านกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ภายใต้งบ่อใจความต้องการของคนในชุมชน ที่มีจุดหมายร่วมกันคือการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

การนำแนวคิดดังกล่าวนี้ไปสู่การปฏิบัตินั้น ผู้วิจัยขอเสนอขั้นตอน ดังต่อไปนี้ 1) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรร่วมกันทบทวนปัญหา (revision) โดยการสะท้อนผลการปฏิบัติงาน(reflection) ที่ผ่านมา 2) ครู ผู้นำกลุ่มอาชีพ และผู้ปกครองร่วมกันวางแผน (planning) การปฏิบัติงาน 3) เลือกปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ (implementation) 4) ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันประเมินผลงาน (assessment) โดยการสะท้อนส่วนดีส่วนเสีย (reflection) และ 5) วางแผนใหม่ (new plan) (Figure 3)

เอกสารอ้างอิง

- กิตติฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. 2537. “การศึกษากับการสืบทอดและการเสริมสร้างวัฒนธรรม”. *การศึกษากับการถ่ายทอดวัฒนธรรม: กรณีหนังใหญ่วัดชนอน*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์.
- ปฐม นิคมานนท์. 2535. *ผลการวิจัยเรื่องการค้นหาความรู้และระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- ประเวศ วะสี. 2538. “สมุนไพรไทย-อาหารศึกษาของวัฒนธรรมไทยในการสมานรักษาเยียวาประเทศไทย”. *ทิศทางไทย*. 12 (กรกฎาคม 2538): 9-16.
- ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, นิตยา เงินประเสริฐศรี, และ Trebuli, G. 2537. *การวิจัยเบื้องต้นเพื่อการวิจัยและพัฒนาการเกษตร*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- เพียร อุ่นศิริ. 2543. “ผ้าทอพื้นเมืองกับวิถีชีวิตชาวไทย”. *อุตสาหกรรมสาร*. 43 (กรกฎาคม- สิงหาคม 2543): 31-36.
- ยศ สันติสมบัติ. 2542. *ผลการวิจัยเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนอยั่งยืน*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รุ่ง แก้วแดง. 2541. *ปฏิวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- วิทยากร เชียงกุล. 2542. “จะรักษาความเป็นไทยในยุค Globalization ได้อย่างไร”. *วิกฤติโลก แผน World Bank ยึดประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม. 2545. “รู้จักนักคิด”. *สือพลัง*. 2 (เมษายน-มิถุนายน): 19-21.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2542. *นโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2544. *รายงานการศึกษาและรายงานสรุปการศึกษา 2543*. กรุงเทพฯ: เพ็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับ จิคชั่น จำกัด.
- สำลี ทองธิว, มานพ จินะนา และพยุง ไซยวงศ์. 2544. *ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรมัธยมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาไม่แกะสลัก และงานไม้ สำหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้แกะสลักบ้านดวาย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านด้นแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- สุภาพ นิตราภรณ์. 2545. *เอกสารประกอบการสอนวิชา การจัดการทรัพยากรครอบครัวและชุมชน*. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (อัคราณา)
- เสน่ห์ จามริก. 2541. *ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด.
- อจธรา ภานุรัตน์. 2542. “มดหมียกคอก: ภูมิปัญญาผ้าทอมือ ณ บ้านสาวาย.” *วัฒนธรรมไทย*. 36 (สิงหาคม 2542): 45-48.
- Clarke, H. J. 1997. *Patterns of Thinking*. Boston: Alley and Bacon.
- Kichter, N. M. 1987. *Exploring Sociology*. Illinois: F. E. Peacock Publishers, Inc.
- Murphy, D. P. 1986. “Spiral Process Design: North Dakota State University”. *Vocational Home Economics Curriculum: State of the Field*. Illinois: Macmillan, Inc.